

Lakatos Szilvia

A cigány/roma csoportok Európában – történeti, nyelvészeti áttekintés¹

ÖSSZEFOGLALÁS

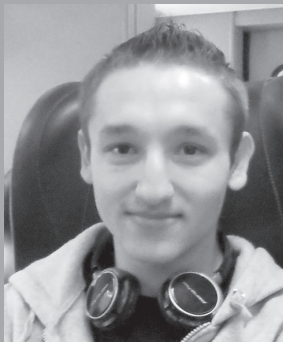
Jelen tanulmányban a cigány/roma csoportok vándorlását és a romani nyelv alakulását, annak dialektusait mutatom be. A téma feltárását nehezíti, hogy az Európába vándorló csoportok több generáción át csak szójhagyomány útján adták át történelmüket, a más népek által lejegyzett történetek pedig gyakran sarkított képet mutatnak, ezért kutatásom elsősorban a romani nyelv változásának áttekintésén alapszik. Ha a nyelv alakulását helyezzük a vizsgálat középpontjába, akkor választ kaphatunk arra, hogy a romák milyen utat jártak be Európába vándorlásuk során, és az eltérő kultúrák, nyelvek megismerése, valamint a letelepedés és az integrálódás milyen hatással voltak a romani nyelv fejlődésére és a különböző dialektusainak létrejöttére.

A kezdetek

Tanulmányom témáját tekintve elengedhetetlen, hogy a romák történetéről szót ejtsek. A cigányság történetét azonban az eddigiektől eltérő keretbe helyezem, és a romani nyelv alakulásán, változásán keresztül mutatom be, hogyan jutottak el a cigányok Indiából Magyarországra.

A cigányság európai megjelenéséről nem saját, népi leírásokból, hanem mások által lejegyzett történetekből tudunk meg többet, hiszen a romák – valószínűleg a vándorló életmódból eredően – sokáig csak orális kultúrával rendelkeztek, így nem voltak történetíróik sem, akik lejegyezték volna, mikor, merre és hol jártak. Ám az orális kultúra hátránya nemcsak ebben rejlik, hanem abban is, hogy a szójhagyomány útján terjedő történetek a generációkról generációkra való átadás során veszíthettek igazságtartalmukból, vagy az átadók éppen szépitettek azokon. Csak más népektől ismerünk hosszabb-rövidebb feljegyzéseket az országukban, területükön felbukkanó népcsoportról, azaz külső szemszögből kapunk bemutatást a cigányságról, ami gyakran csak a hatalmi

¹ Jelen tanulmány a 2012-ben védett, *A romani nyelv közösségi használatának és közoktatási helyzetének vizsgálata Magyarországon* című disszertáció átdolgozott változata.

Balogh József

Az általános vagy középiskolai tanulmányaid során volt-e alkalmaid cigány népismeretet vagy cigány nyelvet tanulnod?

A középiskolámban volt cigány kultúra oktatás és mind a két nyelv oktatása is. Az első évben heti két órában, a második és a harmadik évben pedig heti három órában tanultam cigány nyelveken. Negyedikben heti kettő és az utolsó, ötödik évben ismét három órában folytak a nyelvórák. A cigány kultúra oktatása minden évben heti egy órában volt megtartva. A cigány nyelvet a „Sityu romanes!” könyvből, beásul pedig több könyvből is tanultam. Én nagyon fontosnak tartom ezeket a tantárgyakat és nagyon örülök neki, hogy olyan középiskolába járhattam, ahol volt cigány népismereti és cigány nyelvoktatás is. Mi otthon is beszéljük a beás nyelvet, de mindkettőt tanultam a középiskolában, mert kötelező volt.

intézkedések mentén körvonalazódik, így könnyen sarkított képet adhat. Ha azonban a nyelv „vándorlását” helyezük a vizsgálat középpontjába, a leírás elfogultsága nagyrészt jelentőségét veszti. Vándorlásuk során minden, ami a vándorló életvitelhez kapcsolható befolyásolta, alakította a romák helyzetét az egész világon – és alakítja a mai napig is. A gyökértelenség, az anyaország nélküli élet könnyen determinálhatja egy népsorsát. A vándorlás azonban nemcsak az életvitelt határozta, határozza meg, hanem az anyanyelvre is hatással volt (Bari 1990:3).

Elsőként a 18. században merült fel a romani nyelv (s így a romák) indiai eredetének feltételezése. A nyelvek közötti rokonságot az alapszókinccs közösségéből, a grammatikai szerkezet hasonlóságából és a hangok szabályszerű megfelelésének következetes kapcsolatából igyekeztek kimutatni, arra azonban nem sikerült e nyelvészeti vizsgálatok során sem egyértelmű bizonyítékot szereznii, hogy az indiai gyökereken belül a közbülső, a keleti vagy a déli csoporthoz tartozik-e a romani. Valószínűsíthető azonban Terence Kaufman amerikai nyelvész felvetése, miszerint a proto-cigány népcsoport már Kr. e. 300-at megelőzően vándorolt az iráni nyelveket beszélő területekre (Fraser 2000:19-36).

A mai napig nincs egyértelmű magyarázat arra, hogy a cigányok miért hagyták el Indiát. Elképzelhető, hogy követték a muzulmán hadakat, amelyek a 10-11. században Közép- és Nyugat-Ázsiában hódításokat hajtottak végre. A korai vándorlásokról írásos feljegyzések is rendelkezésre állnak – elsősorban arab történetíróktól –, a cigányok perzsiai jelenlétét tehát a nyelvi bizonyítékok mellett a történetírás is megerősítette. A vándorló népcsoportot *zotti* (többes számban: *zott*) vagy *luli/luri* néven emlegetik a történetírók, ezek a szavak perzsául ma is „cigányt” jelölnek Szíriában, Palesztinában és Egyiptomban is. A romanival rokon nyelvek három fő ágának² elkülönítését mindenestre a perzsiai jelenléttel érdemes kapcsolatba hozni, ehhez Turner³ és Sampson dialektus-kutatásait lehet felhasználni. A három fő ág az európai (romani), az örmény

2 A romani három fő ágáról lásd a melléklet 3. ábráját.

3 Az indiai nyelvek egymással való rokonságát a melléklet 4. ábrája mutatja be.

(*lomavren*; Sampsonnál *phen*) és az ázsiai dialektus (*domari*; Sampsonnál *ben*), melyeket Turner először *rom*, *lom* és *dom* néven különített el, a szankszrit 'domba' szó fonetikai változásai alapján. A perzsiai kivonulás (szintén a nyelvemlékek vizsgálatából adódó bizonyítékok szerint) is több hullámban zajlott: mivel a romaniban alig található arab jövevényszavak, ezért feltételezhető, hogy az európai cigányok az első arab invázió előtt elhagyták a területet, ám a bizonyítékok ezzel kapcsolatban nem elegendőek. Biztosan tudható azonban, hogy Örményországon keresztül érkezett meg a *phen* népcsoport a Bizánci Birodalomba, hiszen számos örmény jövevényszó mutatható ki az európai romani nyelvben – ez pedig hosszabb idejű örmény tartózkodást feltételez (7-10. század) (Fraser 2000:40-47).

A Bizánci Birodalomként ismeretes terület magába foglalta a mai Görögországot, Törökországot és a Balkán nagyobb területeit. A Birodalom legfontosabb nyelve a görög volt, amely a kereskedelem fő nyelveként működött, és nagymértékben befolyásolta a romani nyelvet is. Egymás között a romák saját nyelvüket, a romanit beszélték. Mindazonáltal, ha meg akartak élni, meg kellett tanulniuk görögül. Néha a két nyelvet keverve beszélték, így több görög szó vált a romani nyelv részévé. A görög a romani nyelvtant is befolyásolta. A görög nyelv hatása még *további 350 évig tartott, egészen a Bizánci Birodalom bukásáig* (<http://romani.humanities.manchester.ac.uk/whatis/language/earlyromani.shtml>).

1350-1500 között, amíg háború zajlott a Balkánon, sok romani beszélő vándorolt tovább a térségből Európába. Vándorló életvitelüknek és szokatlan megjelenésüknek, ruházatuknak köszönhetően a paraszti lakosság a legtöbb esetben tartott tőlük és elűldözték őket erdősélei, faluszéli táboraikból. Különös, szokatlan kinézetük és életmódjuk miatt olyan nevekkel illették őket a helyi lakosok, melyek tükrözték, hogy vándorlókról van szó. Mivel pedig a keletről érkező vándorló csoportokat sokszor azonosították egy szintén utazó szektával – *atsigani* –, így kialakult a máig használatos *cigány* kifejezés. A kisebb csoportok gyakran feltűnés nélküli vándorlása miatt több kutató is valószínűsíti, hogy a romák európai megjelenése korábbra tehető, mint azt az első írásos feljegyzések teszik. A 14. század második feléből egyre több a cigány csoportok szétszóródására utaló bizonyíték. Több különböző országból származó feljegyzés megemlíti vándorló cigány csoportok megjelenését, illetve arról is szó esik, hogy milyen adományokat nyújtottak számukra (kenyér, sör, pénz, hal, széna, szállás). Ezek a beszámolóik Európa legkülönbözőbb területeiről származnak, így például a mai német, lengyel, holland, cseh, román, olasz, spanyol területekről. Az északi, északnyugati megjelenésről (az angol, walesi, skót, dán, svéd, finn területeken) a 16. századból származnak feljegyzések. A 16. század végétől figyelhető meg, hogy egyre több csoport hagyott fel a vándorlással, és már felmerült az igény a letelepedésre is, melyre ekkoriban az volt a jellemző, hogy a családok ideiglenesen induló táboraikat (erdei tisztásokon, faluszéli területeken) állandósították, majd idővel beköltöztek a falvakba (Liégeois 2009:13-16). A cigányok, mielőtt Európa különböző területein telepedtek le, már beszédük is változni kezdett. Minden régióban az adott területen használatos nyelvekből vettek fel szavakat és hangokat, így a török, a román, a magyar, a német és más nyelvből is (<http://romani.humanities.manchester.ac.uk/>).

Cigány/roma csoportok megjelenése Európában

Nyugat-Európa a középkor végére, az újkor elejére kezdte rossz szemmel nézni a vándorlókat, és kegyetlen, embertelen módszerekkel igyekezett kiszorítani őket területéről. Habár ebben az időben a vándorlók csoportjai nemcsak cigányokat takartak, hanem sokféle csavargót egyaránt, de rasszjegyeik miatt a romák voltak a „legfeltűnőbbek”, így általánosított a közvélemény is. Ebben az időszakban terjedt el, hogy a cigány csoportok királyoktól kapott menlevelekkel járták a különböző országokat: így kívánták elérni, hogy – ártalmatlan utazók lévén – ne bántsák őket (Dupcsik 2009:32).

A cigányság történetének leírásával foglalkozó források több ponton ellentmondásosak. Egyes kutatók véleménye szerint az a menlevél, amelynek szövegét Andreas Ratisbonensis leírta, hamisítvány. A hamisítás mellett két fontos érv szól: 1422. április 19-én Luxemburgi Zsigmond már több hónapja Prágában tartózkodott, nem találkozhatott cigányokkal a felvidéki Szepesben. A dátum évének háromféle uralkodói regnálás szerinti meghatározása nem állja ki a kritika próbáját, mert a magyar, római és cseh királyság megadott időtartamai a kezdő időpontokhoz viszonyítva pontatlanok (Nagy 2004:12; Bencsik 2008:39).

A cigányoknak – a nyugati területekkel szemben – a Balkánon teljesen különböző fogadtatásban volt részük. Itt nem volt ritka eset a különféle vándorló csoportok megjelenése és letelepedése sem, így maguk a romák sem keltettek nagyobb feltűnést, mint a többiek. A cigányok jobban beilleszkedtek a társadalom életébe, még akkor is, ha a helyi, túlnyomórészt paraszti lakossággal nem volt mindig teljesen felhőtlen a kapcsolatuk. A mai napig a Balkánon (főként Bulgáriában) és Romániában él az összeurópai cigányság közel fele. Ha azonban a félszigettel határos Magyarországot és a mai Szlovákiát is beleszámítjuk, akkor ebben a délkelet-európai térségben él az európai romák közel kétharmada (Dupcsik 2009:32).

A mai Európában a cigányok helyzetének vizsgálatát kétféleképpen lehet megközelíteni. Nyugat-Európában jellemzően az államnemzet fogalma érvényesül, míg Kelet- és Dél-Európára inkább a kultúrnemzet megközelítés jellemző. Az első esetben az állam nem ismer el egyetlen nemzetiséget sem területén, nincsenek kisebbségi jogok, nemzetiségi politika sincs, így ezeknek a csoportoknak a vizsgálata is nehezebb (ld. Franciaország). Az államnemzet-elv alapján szerveződő országokban a cigányság helyzete is nehezebb, hiszen az integráció helyett az asszimiláció az egyetlen elfogadott lehetőség. Kelet- és Dél-Európában azonban sokkal inkább jellemző, hogy állami, kormányzati szinten is foglalkoznak a kisebbségekkel, sőt törvényeket is hoznak a nemzetiségek védelmében, kultúrájuk, nyelvük és hagyományaik megtartása, ápolása érdekében. Szerbiában például még a parlamentben is van egy-egy képviselője a nagyobb nemzeti kisebbségeknek, így biztosítva érdekképviseletüket (Cserti Csapó 2004:14-15.).

Azonban még mindig jellemző, hogy Európa országaiban csak megtűrt, de nem kívánatos csoportnak tekintik a cigányságot, ezért a velük szembeni, az élet minden területén megjelenő diszkrimináció miatt marginalizálódtak, a nyelv használata visszaszorult, közösségeikből a társadalomba integrálódni is nehezebb. Ennek a népcsoportnak a nagy része által használt nyelv a romani nyelv.

A romani nyelv általános jellemzői

Az első romani nyelvemlék 1547-ből származik; ezt akkoriban „egyiptomi beszéd” illusztrációjának gondolták, és csak több száz évvel később tudatosodott, hogy amit találtak, az a romani ősi változata. Az évszázadok alatt – a vándorlásoknak köszönhetően – a romani is sokat változott, hatottak rá más népek nyelvei, és a több csoportra bomlott cigány közösség is a különböző vándorlási irányok miatt más-más nyelvi közösségekkel került kapcsolatba, így az egykori ős-romani már rég nem hasonlított egykori önmagára (Tálos 2001:318).

A konzervatív és pararomani⁴ nyelv/nyelvváltozat bemutatása

Európa és Ázsia cigány közösségei nyelvtörténeti szempontból két világosan elkülöníthető nyelvtípusra tagolódnak: konzervatív romani és pararomani. A nyugat-európai és amerikai nyelvészek közül Ian Hancock, Norbert Boretzky, Yaron Matras és Peter Bakker munkásságát kell kiemelni e két nyelvtípus vizsgálata kapcsán. Ők foglalkoztak a konzervatív romani és a paranyelvek/nyelvváltozatok leírásával, értelmezésével és törvényszerűségeinek leírásával, munkásságuk a hazai kutatók számára is új perspektívákat nyitott meg (Hegyi 2010:81).

A konzervatív romani nyelv

A konzervatív romanit ismerjük és definiáljuk cigány nyelvként hazánkban. Az indiai eredetről ejtettem már szót, így részletesen ehelyütt nem szükséges a nyelvet bemutatni. Alapvetésként csak a legfontosabb jellemzőket foglalom össze: indiai eredet (az alapszókinccs egyezései a középbind nyelvvel); az új indoárja nyelvekkel való hasonlóságok a morfológiai szerkezetekben. Az ebbe a típusba tartozó európai cigány dialektusok a nyelvkeveredések és a törzsi elkülönülés, valamint a kontakt nyelvi hatások ellenére sem estek szét, sőt megértik egymást a különböző közösségek (Hegyi 2010:82-83).

A pararomani nyelvek/nyelvváltozatok⁵

A kortárs romani nyelvészetben a pararomani terminológiát általában azokra a nyelvváltozatok jelölésére használják, amelyek esetében jelentős mennyiségű romani szó egyesült a környező nyelvek nyelvtanával (Krinková, 2015:21).

Ezeket az úgynevezett pararomani nyelvváltozatokat nem soroljuk a romani nyelv

- 4 A paranyelvek/nyelvváltozatok kapcsán eltérő helyesírási módokkal találkozunk, attól függően, hogy mely szerző művére utalunk. A hivatkozott szerzők: Boretzky (írásmódja: pararomani), Courthiade (paraRomani), Krinková (írásmódja: Para-Romani), míg Peter Bakker és Yaron Matras para-romaniként írja. Magam a Boretzky-féle írásmódot követem.
- 5 Hegyi Ildikó a pararomani nyelvek terminust, míg Szalai Andrea a pararomani nyelvváltozatok terminust használja munkáiban.

Kőszegi Krisztián

Az általános vagy középiskolai tanulmányaid során volt-e alkalmaid cigány népismeretet vagy cigány nyelvet tanulnod?

Sem általános iskolában, sem gimnáziumban nem volt lehetőségünk cigány népismeretet vagy cigány nyelveket tanulni. Pedig nagyon fontosnak tartom, hogy ezzel is erősítsük az identitásunkat, ez sokat segít abban, hogy megéljük cigányságunkat. Jelenleg is tanulom az egyik cigány nyelvet, a lovárit. Remélem, sikerül ebből a nyelvből letennem a nyelvvizsgát.

alá. Közös jellemzőjük, hogy a szókincs részben romani eredetű, a nyelvtani szerkezetek (és a szókincs egy része) viszont a többségi nyelvből valók (Hegyi 2010:83).

A pararomani nyelvváltozatra az egyik példa az anglo-romani, mely az angol nyelv hatására alakult ki és Nagy-Britanniában beszélik.⁶ További fontos példa a pararomani nyelvváltozatokra a káló néven ismert változatok. Az Ibériai-félsziget magukat kálónak (feketének) nevező cigány csoportjainak nyelveit hívjuk így, amelyek különféle módokon alakultak ki: a spanyol káló romani lexikát és spanyol grammatikát használ; a katalán káló romani lexikával és katalán grammatikával dolgozik; a portugál kálónak romani a lexikája és portugál a grammatikája; a brazil káló pedig a portugál káló braziliai változata; végezetül a baszk káló romani lexikát és baszk grammatikát használ (ez a nyelv a többi kálóval ellentétben nem neolatin szerkezetű). A katalán káló esetében a nyelvtani szerkezet mellett egyre inkább a szókincs is kicserélődik: ma már a hétköznapi beszédben csak 60-70 cigány eredetű szót használnak az anyanyelvi beszélők (<http://romani.humanities.manchester.ac.uk/>; Hegyi 2010:83-84).

Tálos Endre egy tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy nem szabad lebecsülni a romanit és azt gondolni róla, hogy nem önálló nyelv, csak azért, mert a nyelvet beszélők legtöbbször két- vagy többnyelvűek, és ezáltal a második, a cigányok környezete által beszélt nyelv hatással van a romanira is. Tálos is azt képviseli, hogy a nyelvváltozatokat nem lehet a romani dialektusok közé sorolni, hiszen a pararomani esetében – melyet köztes nyelvnek is hívnak – a romanival szemben az úgynevezett gazdanyelv (hazánkban a magyar) kerül túlsúlyba, de a romani szókincséből számos elemet továbbra is használnak. A paranyelvek/nyelvváltozatok is olyan csoporton belüli nyelvváltozatok, melyek nagymértékben hozzájárulnak az adott közösség identitásának ápolásához és belső szolidaritáshoz. Olyan nyelvváltozatok tartoznak ide többek között, mint a brit anglo-romani, vagy a spanyol káló, és egyes szakértők szerint Magyarországon a romungrók által beszélt hungaro-romani is (Kovalcsik-Kubínyi 2000; Tálos 2001:318-319).

⁶ (<http://romani.humanities.manchester.ac.uk/whatis/language/history.shtml>).

A romani nyelv napjainkban

A romani nyelvet a mai napig sokszínűség jellemzi. Nincs – akár nyelvtanilag, akár szó-készletben – egységesített, standard romani sem írásban, sem szóban. Mindez köszönhető a más-más nyelvi-környezeti hatásoknak – pl. jövevényszavak – és az elmaradt nyelvújításnak: az egyes országokban letelepedett csoportok általában az ottani közösség nyelvét vagy az államnyelvet alkalmazzák hiányzó szavaik pótlására – természetesen mindig saját nyelvtani rendszerükhöz igazítva.

A nemzetközi romanira leginkább az jellemző, hogy számos angol, illetve az angolból átvett „elcigányosított” szót tartalmaz. Európában mintegy 60 különféle dialektusa van a romaninak, amelyek, habár szoros rokonságban állnak egymással, mégis gyakran nehezen érthető az eltérő dialektust beszélők számára (Fraser 2002:19-20). Mindezek ellenére az európai cigány nyelv meglehetősen egységes nyelv képét mutatja. Ennek egyik oka, hogy nagyjából egységes az alapnyelvjárás, és az egyes elkülönülő nyelvjárásokra szakadás is viszonylag későn ment végbe, így a nyelv meg tudta őrizni grammatikai egységét. Másrészt pedig a folyamatos vándorlások következtében az egyes nemzetségek újra és újra találkoztak, keveredtek – akár házasság révén is –, így a nyelvjárások nem tudtak erősen elkülönülni. A romaninak ezáltal többféle nyelvészeti klaszifikációja létezik, amelyeket a befogadó országok nyelvének hatásai jellemeznek. A továbbiakban ezek közül hármatot mutatok be.

Ian Hancock felosztása

Ian Hancock 1979-ben a romani nyelvre irányuló kutatása eredményeként – Terence Kaufman felosztása alapján – csoportokba rendezte a romani dialektusokat beszélő közösségeket. A magyarországi romanit beszélők a Hancock-féle felosztásban a protoeurópai romani főcsoporton belül a vlax⁷ alcsoportba tartozó lovári és a centrális vlax csoportokban helyezkednek el.⁸ A lovári alcsoport beszélői Magyarországon, Németországban és Lengyelországban, míg a centrális vlax⁹ alcsoport beszélői Romániában, Magyarországon, Nyugat-Ukrajnában, az Amerikai Egyesült Államokban és Dél-Amerikában élnek (Hancock 1995:32-33).

Yaron Matras felosztása

Yaron Matras 2003-ban kialakított csoportosítása szerint az európai romani a beszédritmus és a kiejtés (fonológia) alapján négy nagyobb csoportra osztható (Matras 2007:137).

- Délkelet- és Közép-Kelet-Európa dialektusai: Görögország, Törökország, Moldáv Köztársaság, Magyarország, Szlovénia – a személyes beszélgetések során kölcsönösen érthető, a dialektusok többnyire átjárható.
- A balti területek és Kelet-Európa dialektusai: Bulgária, Szerbia és Montenegró, Horvátország, Albánia, Lengyelország, Szlovákia, Ukrajna, Oroszország – szintén kölcsönösen megértik egymást, csakúgy, mint az előző csoport tagjai.

7 Az x egy torokból képzett, erős, reszelős h hangot jelöl (Choli Daróczi–Feyér 1988:8).

8 A Hancock-féle felosztásról a csoportosítást lásd a melléklet 5. ábráján.

9 Az oláh cigányok elnevezése többféleképpen fordulhat elő. A nemzetközi tanulmányokban a vlax, a magyarországi tanulmányokban a vlah leírás szerepel, az oláh cigányok pedig önmagukra a romani nyelvben a vlaho/vlaxiko/vlašiko/vlashiko rom kifejezést alkalmazzák.

- Nyugat-Európa dialektusai: Németország és szomszédai – a dialektusok közötti átjárhatóság szintén jelen van.
- A finn romani és a dél-olaszországi dialektus már sokkal elszigeteltebb helyzetben van, ezért kevésbé érthetőek más dialektust beszélők számára. A kommunikáció során gyakran szükséges mindkét, eltérő dialektust beszélő számára egy harmadik, közvetítő nyelv (legtöbbször az angol) beiktatása.

Az első három csoport tagjai közötti kommunikáció Matras szerint korántsem lehetetlen, de nagyobb nyelvi koncentrációt és alkalmazkodást kíván a beszélőktől. Matras az egységes európai romani írásbeliséget vizsgálva is úgy véli, hogy a kölcsönös, kisebb-nagyobb dialektusbeli változtatások, illetve a másodnyelv-specifikus kölcsönözések használatának minimalizálása és a körülírások jellemzik (Matras 2007:137). Természetesen nem lehetetlen az egységes európai romani nyelv megteremtése – hiszen nemzetközi konferenciákon magam is tapasztaltam, hogy az a párbeszéd gyakorlatában használható –, de a nemzetközi romani valószínűleg a nyelvvel foglalkozó értelmiségiek közös kommunikációs csatornájaként funkcionálhat, mert egy-egy tradicionális közösség tagjai nem fogják ezt használni, és nagy valószínűséggel gyerekeiknek sem ezt örökítik át.

1. táblázat. A romani nyelv európai dialektusai

ROMANI	BALKÁNI	dél-balkáni I. („konzervatívabb” déli)	I. arli, szepecsi, erli, krini romani, urszári stb.
		dél-balkáni II.	drindári, bugurzi, kalajdzi stb.
	VLAH	déli vlah	dzsambaz, gurbet, xorozano stb.
		északi vlah	kelderás, lovári, csurári, colári stb.
	CENTRÁLIS	északi centrális	k-szlovák romani, ny-szlovák romani stb.
		délkeleti centrális	romungró stb.
		délnyugati centrális	vend romani változatok: burgenlandi roman, prekmurje, vendetiko stb.
	ÉSZAKI	északkeleti (balti-orosz)	xaladitka, loftiko (lett), lengyel romani stb.
		északnyugati (német-skandináv)	szintó, mámus, finn (kaale) stb.

Forrás: Matras, 2003. In: Szalai A. 2007:26.

A balkáni változatokra jellemző egy, a többi csoporthoz képest erősebb görög hatás, melynek oka feltehetően az, hogy a többi csoport már a 14-15. században elhagyta a Balkánt. A görög hatás mellett szintén jelentős török hatást figyelhetünk meg. A balkáni csoport déli és „konzervatívabb” déli alcsoportra oszlik. A déli csoportba tartoznak az ún. drindári, kalajdzi és bugurdzi változatok. A második, úgynevezett „konzervatívabb” kategóriába tartozik az Észak-Görögországban és Törökországban dokumentált szepecsi változat, a szófiai erli, a Görögországban, Macedóniában, Albániában beszélt

arli és a többségében Grúziában beszélt krími romani.¹⁰ A vlah romani dialektuscsoport beszélői vannak a legtöbben, és földrajzi elhelyezkedésüket tekintve is a legkiterjedtebbek a többi csoporthoz viszonyítva. Erős román hatás mutatható ki az ide sorolt dialektusok szókészletében, fonológiájában, kölcsön-morfológiájában. Az e változatot beszélők migrációja a román nyelvterületről a 19. század második felében vált intenzívebbé. A vlah csoport déli és északi részre bomlik: az ún. déli vlah dialektusok¹¹ délkeleti csoportjába a Görögország déli részein beszélt vlah romani tartozik, míg a délnyugatihoz az úgynevezett gurbet-típusú, főként Szerbiában, Boszniában, Albániában és Koszovóban használt változat, illetve a xoraxano romák változata. Az északi vlah csoportba (1. ábra) sorolt két legismertebb romani dialektus a kelderás és a lovári. Hazánkban a romani anyanyelvűek nagyobb része a lovári változatot beszéli. A lovári és kelderás változatok előfordulnak továbbá Nyugat-Európában és Észak-Amerikában is, ahová a romák nagyarányú migrációjával jutottak el. A kevésbé tanulmányozott csurári és az északkelet-magyarországi cerhári közösségek romani változata is az északi vlah alcsoportban klasszifikálható, bár a cerhári a centrális dialektusokkal közös jegyeket is mutat (Szalai A. 2007:26-27).

1. ábra. Az északi vlah dialektusok

Forrás: <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/>

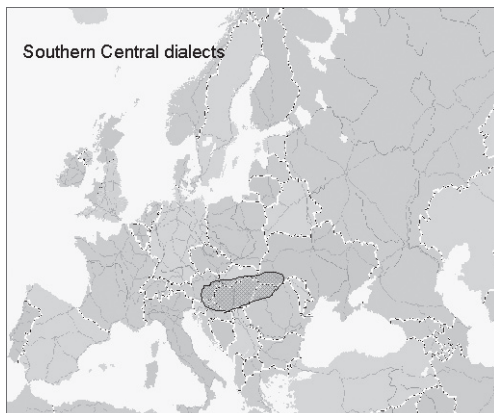
A centrális dialektuscsoporton belül három alcsoport található. Az északi alcsoportba sorolható az ún. nyugat-szlovák és a kelet-szlovák romani, illetve a Dél-Lengyelországban és Kárpát-Ukrajnában élő roma közösségek által beszélt változatok is.¹² A délkeleti alcsoportba a Magyarországon is használt romungró változat, a délnyugati alcsoportba a vend romani különböző típusai tartoznak – burgenlandi, prekmurje, magyarországi vend romani. A délkeleti és délnyugati dialektusok elhelyezkedését a 2. ábra mutatja (Szalai A. 2007:26-27).

10 A melléklet 6. ábrája mutatja a balkáni változat földrajzi elhelyezkedését.

11 A melléklet 7. ábrája mutatja a déli vlah változat földrajzi elhelyezkedését.

12 A melléklet 8. ábrája mutatja az északi centrális változat földrajzi elhelyezkedését.

2. ábra. A déli centrális dialektusok

Forrás: <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/>

Az északi dialektuscsoport terminus több különböző dialektuscsoport és egyedi dialektus megnevezésére használt gyűjtőnév. Az északnyugati alcsoportba tartozik a főként német nyelvterületen elterjedt szintó-manus és a finn romaninak nevezett változat is. Az északkeleti csoportba pedig az észak-orosz vagy xaladitka romani változat, az úgynevezett lengyel roma, illetve a lett romani sorolható¹³ (Szalai A. 2007:26-27).

Tálos Endre felosztása

Hazai kutatóink közül Tálos Endre is készített egy felosztást az európai cigány nyelvjárásokról. Három fő csoportba sorolta őket, melyek további alcsoportokra oszlanak:

- nyugat-európai: skandináv, oroszországi nyelvjárás – ezek a német cigány, vagyis a szintó változatai,
- középső: cseh, szlovák, magyar (kárpáti/romungró, vend), észak-erdélyi, ukrán cigány,
- balkáni: a Romániából induló ún. oláh cigány nyelvjárás.

Hazánkban mindhárom csoport képviselve van, azonban a leggyakoribb romani nyelvet beszélők az oláh cigány nyelvjárás valamely dialektusát használják (Tálos 2001:319-320).

Összegzés

A cigányság európai megjelenésének történetét elsősorban nem a saját népi leírásai-ikból, hanem a mások által készített feljegyzésekből ismerhetjük meg, melyek külső szemszögből mutatják be a cigány/roma kultúrát. Emiatt szerettem volna a cigányság

13 A melléklet 9. és 10. ábra mutatja az északi változat (észak-keleti és észak nyugati) földrajzi elhelyezkedését.

vándorlását – ami az életvitelükre és az anyanyelvükre is nagy hatással volt – a romani nyelv alakulásán keresztül bemutatni.

A nyelv alakulását jelentősen befolyásolta a több évszázados vándorlás, majd a 16. században megkezdődött letelepedés és integrálódás, így számos nép anyanyelvéből épültek be jövevényszavak a romani nyelvbe. Nyelvtörténeti szempontból a romani nyelvnek két változata van: a konzervatív romani és a pararomani nyelvváltozatok. A konzervatív romani dialektusokra leginkább az jellemző, hogy a grammatika romani és főként a szókincsben találhatóak olyan átvett elemek, amelyek a környezeti nyelvekből származnak, míg a pararomani nyelvváltozatok esetében mindez fordítva fordul elő. A különböző nyelvi hatások eredményeképpen, napjainkban sokszínűség jellemzi a romani nyelvet, így Európában körülbelül 60 dialektusa és többféle variációja létezik, de ennek ellenére egy többnyire egységes nyelv képét mutatja.

Irodalomjegyzék

- Bari Károly (1990): *Lē vēšeski dēj*. Országos Közművelődési Központ, Budapest.
- Bencsik Gábor (2008): *Cigányokról*. Magyar Mercurius, Budapest.
- Cserti Csapó Tibor (2004): *A nemzetközi és hazai kisebbségvédelemről*. Cserti Csapó Tibor szerk., Gypsy Studies 2. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs
- Choli Daróczi József–Feyér Levente: (1988) *Zhanes romanes?* Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége, Budapest.
- Dupcsik Csaba (2009): *A magyarországi cigányság története: Történelem a cigánykutató-sok tükrében, 1890-2008*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Fraser, Sir Angus (2000): *Cigányok*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Hancock, Ian (1995): *A handbook of vlax romani*. The University of Texas, Austin.
- Hegyí Ildikó (2010): *A magyarországi romani dialektusok szerepe a nyelvi norma kialakításában. A lovári és a vizsgált helyi dialektusok analízise, adaptációi és pedagógiai szerepe a nyelvi mérésben*. Doktori (PhD) disszertáció, ELTE Neveléstudományi Doktori Iskola, Budapest.
- Kovalcsik Katalin–Kubínyi Katalin (2000): *A csenyétei daloskert: Magyar cigány iskolai énekeskönyv*. Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium, Pécs.
- Krinková, Zuzana (2015): *From Iberian romani to Iberian Para-Romani varieties*. Charles University, Prague
- Liégeios, Jean-Pierre (2009): *Romák Európában*. Pont Kiadó, Budapest.
- Matras, Yaron (2007): *A romani jövője: A nyelvi pluralizmus politikája felé*. In: Bartha Csilla (szerk.): *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 128-146.
- Nagy Pál (2004): *„Fáraó népe” A magyarországi cigányok korai története (14-17. század)*. PTE BTK Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs.
- Szalai Andrea (2007): *Egységesség? Változatosság? A cigány kisebbség és a nyelvi sokféleség*. In: Bartha Csilla (szerk.): *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 20-51.
- Tálos Endre (2001): *A cigány és a beás nyelv Magyarországon*. In: Kovalcsik Katalin

(szerk.): *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*. BTF-IFA-OM, Budapest. 317-324.

Internetes források

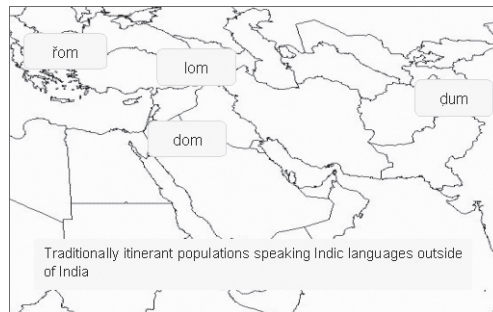
Early Romani – <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/whatis/language/earlyromani.shtml> [2015. 07. 22.]

History of the Romani language – <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/whatis/language/history.shtml/> [2015. 06. 25.]

Maps – <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/> [2012. 04. 15.]

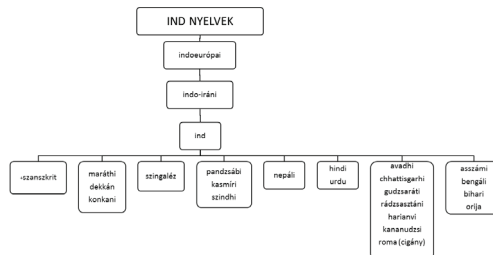
Melléletek

3. ábra. A vándorló csoportok által, Indián kívül beszélt indiai eredetű nyelvek

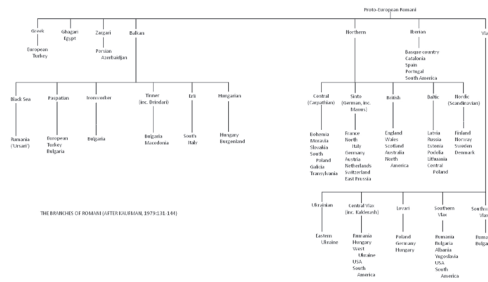
Forrás: <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/whatis/language/origins.shtml>

4. ábra. Az indoeurópai nyelvek családfája – Turner alapján

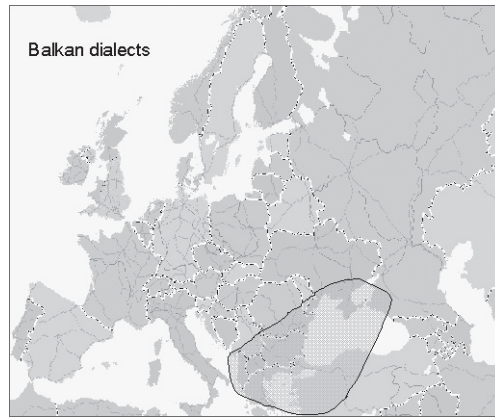
Forrás: Hegyi 2010:61

5. ábra. A romani nyelv ágai

Forrás: Hancock 1995:32-33

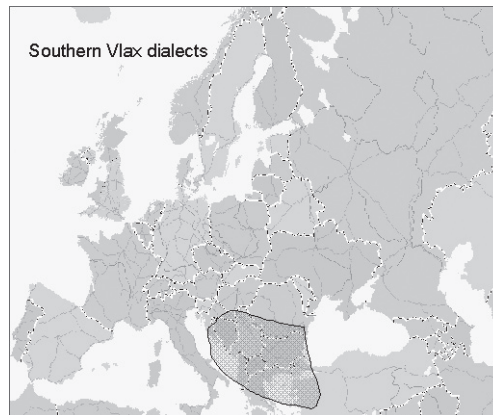
6. ábra. Balkáni dialektusok

Forrás: <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/>

- Törökország
- Bulgária
- Albánia
- Koszovó
- Ukrajna
- Görögország
- Makedónia
- Szerbia
- Románia
- Irán

7. ábra. Déli vlax dialektusok

Forrás: <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/>

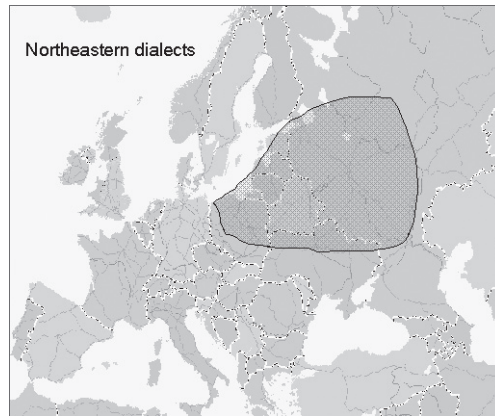
- Szerbia
- Horvátország
- Makedónia
- Bulgária
- Albánia
- Montenegró
- Bosznia Hercegovina
- Románia
- Görögország
- Törökország

8. ábra. Északi centrális dialektusok

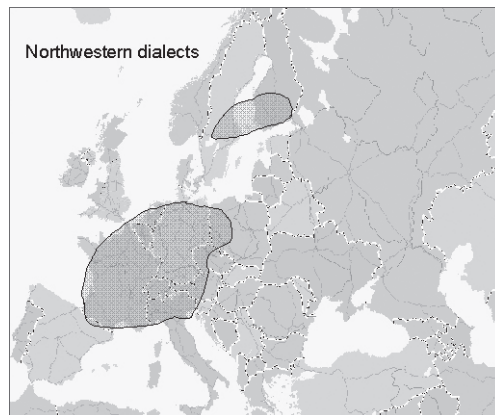
Forrás: <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/>

- Szlovákia
- Lengyelország
- Csehország
- Ukrajna

9. ábra. Észak-keleti dialektusok

Forrás: <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/>

- Lengyelország
- Lettország
- Oroszország
- Ukrajna
- Litvánia
- Észtország
- Fehéroroszország

10. ábra. Észak-nyugati dialektusok

Forrás: <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/>

- Németország
- Franciaország
- Hollandia
- Finnország
- Ausztria
- Olaszország
- Belgium